

MAHMUD EROL KILIÇ

TASAVVUFA GİRİŞ

DİSİPLİNLERARASI BİR BAKIŞ

SUFI
KİTAP

TASAVVUFA GİRİŞ

Mahmud Erol Kılıç

Tasavvufa Giriş

Fizikî dünya bir ruhun, bir iradenin somutlaşmasıyla oluşur. O ruhun, bu fizikî âlem içerisinde, en mükemmel düzeydeki yansıması insandır. Bütün varoluş onun etrafında döner. Fizik dünyada zuhura gelen her şey bir içe bir de dışa sahiptir. İnsan âlemin içi ve ruhu, âlem ise onun dış yüzüdür. Oluşum içten dışa, yani bâtından zahire doğrudur. İç, birliğin ve bütünlüğün yeri iken dış, ayrışmaların ve farklılıkların yeridir. Her şey gibi dinler de bu çift yönlü yapıya sahiptir ve dışarıda gösterdiklerinden çok daha fazlasını aslında içlerinde barındırırlar. Dinlerin özü, bütün beşerî yorum çabalarının, felsefelerin, sanatların doğduğu kaynaktır. Fakat modern çağda bu yönleri unutulmuş ve özde barındırdıklarından ziyade dış düzenlemeleriyle alakadar olunmuştur.

Tasavvuf bir bilgi değil bir düşünce tarzıdır, bir usuldür, metottur ve ancak o metodoloji izlenmek suretiyle bir tür bilgiye ulaşılır. Arızı, geçici, değişken olandan ziyade özde yatan, kalıcı esasların araştırılmasına yönelen tasavvuf birçok kimseye bir açıklama modeli sunmuş metafizik ekollerden birisidir. Üstelik bu düşünce tarzı salt teorik bir fantezi olarak kalmamış, tarihî süreç içerisinde kültür, sanat, bilim ve medeniyet tecrübesi doğurmuştur. Bazı geleneksel Müslüman toplumlarda yaşayan fertlerin ilmî, dinî, siyasi, iktisadi, estetik ve bürokratik tavır alışlarının arka planında tasavvuf denilen bu İslami dünya görüşünün yatmakta olduğu araştırmalarda gözlemlenen bir olgudur.

Bugün “bir tür mantık egzersizi” manasına indirgenen “metod” kavramının asli manalarından biri olan “yol”la yakından irtibatı olan tasavvufun, asırlar boyunca olduğu gibi yeniden bir dikey tekâmül yöntemi olarak Müslüman dünyanın hakim paradigması olması mümkün müdür?

Bir Metodun Metodolojisi: Tasavvuf Metodolojisi

*Kadd-i yâre kimisi ar'ar dedi kimi elif
Cümlelerin maksûdu bir amma rivayet muhtelif*

Muhibbî ^(ks)

Bir düşünce, hüküm koyucu merhaleye ulaşmışsa hiç şüphesiz izlediği metod, tercih ve takip ettiği yöntem neticesinde bu noktaya varmıştır. Gerek geleneksel gerekse modern dünyayı oluşturan düşüncelerin felsefi arka planında kurucu düşüncelerin istintaç edilmesini sağlayan bir metod bulunmaktadır. Kelime manası ile “metod” Grekçe kökene sahip bir kelime olup Grekçeden Batı dillerine, oradan da dilimize geçmiştir. Lügat manası “takip etmek, izlemek” anlamını taşıırken ıstılah manası “bir gayeyi elde etme cehdi” olarak yorumlanmıştır. Binaenaleyh bu kavram hem “belirlenmiş bir hedefe doğru yürüme faaliyeti”ni hem de bizzat bu “yol”u bize bildirmektedir. Zaten kelimenin Grekçe aslı, “beraber olmak” anlamına gelen “meta” ile “yol” anlamına gelen “odos” kelimelerinin bir araya gelmesinden oluştuğu için bu anlam kelimenin içerisinde mündemiştir. Bu yüzyılın başında söz konusu kelime dilimize girerken beraberinde çok önemli tartışmalar getirmiştir. Bu kelimeye karşılık olarak “esaslar” anlamındaki “usûl” kelimesini seçmenin çok yanlış olacağını ileri süren Babanzâde, Ferid Kam, Rıza Tevfik gibi aydınlar sonunda “yol” anlamındaki “tarîk” kelimesini manaya daha yakın bularak kullanmayı tercih etmişlerdir. Tam bu noktada “metod” karşılığında “tarîk” kelimesinin tercih edilmesiyle bu kelimenin tasavvuf disiplini içerisinde

deki yakın alakasını bu yazımız boyunca hatırdı tutmay1 tavsiye ederim. Zira tasavvuf bir yoldur, bir yolculuktur, bir “metod”dur.

Düşünce Tarihi Aslında Metodoloji Tarihidir

“Metodoloji,” metod ilmi anlamına gelir. Metodoloji nazariyeleri tarihine baktığımızda her düşünürün muayyen bir Tanrı tasavvuru, muayyen bir âlem tasavvuru ve muayyen bir bilgi nazariyesine yine muayyen bir metodu izleyerek varmış olduğunu anlarız. Bu açıdan bütün bir düşünce tarihi bir bakıma metodoloji tarihidir, diyebiliriz. Her düşünürün kendi sistemini açıklamak üzere geliştirdiği hususi bir metodolojisi vardır. “Metodoloji” kavramı Platon’da aynı zamanda “doktrin” anlamını da ihtiva ederek kullanılırken Aristoteles’te bu anlamdan soyutlanarak daha ziyade “araştırma usulü”ne indirgenecektir ki bu anlam daralması modern düşüncenin bu noktadan hareketle oluşmasına tesir eden âmillerden birisi olacaktır. Modern zihniyet kalıplarının yerleşmesinde kilit bir rol oynayan Descartes akı doğru biçimde kullanmak ve bilimlerdeki hakikati aramak için yeni bir yöntem keşfettiğini iddia ederek *Aklın İdaresi İçin Kurallar* kitabını bu çizgiden aldığı ilhamla yazmıştı. Nitekim söz konusu kitapta zihnın doğrusal (linear) bilgiye ulaşmasını araştırıyordu. Fakat onun bu eserinin Portekizli filozof ve tabib Francisco Sanches’in 1581’de yayınlanan eserinden mülhem olduğu, nedense, göz ardı edildi. Sanches bilginin imkânlarını incelerken doğru bilişin önce “bütün bilgileri şüpheye tabi tutmak” ve ardından da “kendi özüne çekilmek” gibi iki merhaleli yolla gerçekleşebileceğini ileri sürmüştü. Descartes onun bu iki aşamalı yönteminin sadece birincisi üzerinde yani “her şeyden şüphe etmek” merhalesi üzerinde yoğunlaşarak kendi tezini geliştirdi. Fakat Descartes’ın bu yöntemi pek çok düşünür tarafından eleştirildi. Pascal ona, *Düşünceler* isimli kitabında kartezyen yöntemin akı tek merhaleye hapsetmesi noktasında ciddi eleştiriler yöneltti. Çünkü Pascal’a göre insan zihni tek tip değildir ve matematiğin izafi başarısı da bize bilgiğe açılma imkânı ve-

remez. Ona göre insan kalbi, kalbî hislerle evrensel ve değişmez (*a priori*) hakikatlerin algılandığı yerdir fakat bedenî arzularla örtük vaziyette olduğu zaman işlemez. Yani ortada en azından, matematiksel ve sezgisel olmak üzere iki akıl vardır. İnsan salt mantığın asla anlayamayacağı muammalar taşıyan bir varlıktır.

Modern Dünya Kartezyendir

William Barrett *İrrasyonel İnsan* isimli kitabında başta Bergson olmak üzere Heidegger'e kadar uzanan Batı düşünce çizgisinin aslında Descartes'ın değil Pascal'ın yanında yer aldığını ileri sürse de yine de modern dünyada revaç bulan Descartes'ın görüşleri oldu. XIX. yüzyıla gelindiğinde başta Dilthey olmak üzere bazı düşünürler, doğa ilimleri ve bunların işleyiş kurallarının yanı sıra manevi ilimler (*spiritual sciences*) ve bunların işleyiş kurallarının bulunduğunu ileri sürdüler. Daha çok Platon ve Pisagor'a referans yapan Dilthey'in, manevi ilimlerin doğa ilimlerinden ayrı ve bağımsız değerlendirilmesi ve manevi ilimlere onlardan farklı metodlar tanınması gerektiğini savunması kartezyen metoda önemli bir darbe daha vurdu. 1914 yılında, Windelband ise göreceliliği öne alarak metodolojide, bütün özel ilim dalları için aynı şekilde geçerli olan evrensel bir metod düşünmenin modasının geçtiğini zira bunun tamamıyla bir hayal olduğunu ileri sürdü. Ona göre artık çeşitli ilmî konuların birbirlerinden farklı çalışma şekilleri olduğu, inkârı mümkün olmayan bir gerçektir. Manevi ilimlerin metodlarının doğrudan o kişinin sübjektif yapısıyla irtibatlı olduğunu ileri sürerken bu düşünürlerin metod kavramına Aristoteles'ten ziyade Platoncu veya Yeni-Platoncu bir anlam yükledikleri gözden kaçmaz. Yani izlenen metod ile doktrin arasında doğrudan irtibat vardır. Mamafih Dilthey gibi düşünürlerin manevi ilimlerden kasdettiklerinin tam manasıyla tasavvufi ilimler olduğunu söylememiz de mümkün değildir. Doğrusu o, bu tabirle daha çok kültürel değerleri kasdetmekteydi. Fakat kültürel

olguların arkasında manevi değerlerin yatmasından dolayı biz yine de kökende bir irtibat olduğunu görmekteyiz.

Pozitif Bilimler Varoluşu Kavramaya Yetmez

“Metod” kelimesinin bugün ülkemiz akademik zihniyetinde almış olduğu şekil, daha çok kökeni Aristoteles’e dayanan ve bir tür mantıki tatbikatı tarif eden anlamdır. Aslında metodu mutlak manada zihnî bir süreç olarak görüp metodolojinin anlamını da sırf mantığın analogik ve analitik çıkarsamalarıyla sınırlandırmak da izlenen muayyen bir tür metodun sonucudur. Kavrama dayatılan bu hakim anlam aslında kavramın doğum yeri olan Batı’da, gerek dinî literatürde ve gerekse felsefî literatürde çokça tartışılmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi sonuçta bütün ilimleri kuşatacak ortak bir metodolojinin olamayacağı anlaşılmıştır. Bilim felsefesi tarihinde, izafiyet teorisinin de yardımlarıyla fizik ilimlerinde kullanılacak bir yöntemin biyolojide aynı başarıyı gösteremeyeceği, matematiğin metodunun sosyolojide doğru bir karara varmayı sağlayamayacağı konuşulur olmuştur. Zira bir teori ve onun metodu, yanlışlanıncaya kadar geçerli sayılmaktadır (Popper). Zira ancak yanlışlama ile o metodun geçerliliği iptal edilebilmektedir. Yıllarca, maddedeki mukarrer davranışları gözlemleyerek bazı evrensel kurallar ortaya koymak isteyen bilim adamları fizikteki, özellikle parçacık fiziğindeki, yeni gelişmelerle maddenin en temel yapı taşları olan atomların bölünme davranışlarında zaman zaman düzenli olmayan ve önceden belirlenemeyen kaotik davranışlar tesbit edilmesi karşısında nasıl davranacakları hususunda ihtilafa düşmüşlerdi. Doğa bilimcileri yaptıkları gözlem ve deneylerde her sebebin her yerde aynı sonucu doğurmadığına, sebepleri aynı olan süreçlerin sonuçlarının birbirlerinden farklı olabildiğine şahit olmuşlardır.

2004 yılına kadar Stephen Hawking kara deliğe düşen bir maddenin bir daha geri kazanılamayacağını ve yok olacağını ileri sürerken aynı sene yine kendisi bu görüşünü çürüttüğünü bilim

kamuoyuna ilan etmişti. Matematik yasanın “ $2 + 2$ ” işleminin sonucu, doğada, psikolojide, toplum bilimlerinde dörtten fazla çıkınca matematiksel kesinlik konusu tartışmaya açıldı. Çünkü matematikçilerin hesaba katmadıkları şey, daha önce bilkuvve bulunan fakat iki unsurun diğer iki unsurla birleşmesinde açığa çıkan “artı değer”in yarattığı sinerjinin, toplamın değerini değiştirmesi vakıasıydı. Bütün bu gerçekler hakkında toplum teorileri üzerine çalışan Prof. Z. F. Fındıkoğlu gibi sosyologlar şu hakikati itiraf etmek zorunda kaldılar: “Sosyal hayat ilhamların, sezislerin, arzuların, geliş güzellerin, rastgele hareketlerin, ferdi iyi niyetlerin, ferdi iyi davranışların, zekâ hamlelerinin, aksiyon adamlarının keskin görüşleriyle ileriye atılmalarının dünyasıdır. İçtimai hadiseler dünyası, ilmî ve tecrübi izahlara imkân vermeyen bir anti-determinizm âlemdir. Binaenaleyh bu âleme ait hadiselerin müsbet ilimlerin metodolojisi ile hiç bir surette alakası yoktur.”

Çağımızın önemli İngiliz mantıkçı filozofu Bertrand Russell *Mistisizm ve Mantık* isimli kitabında şüphenin ötesinde yakın ifade eden bir içsezgisel biliş tarzının da mümkün olabileceğini kabul etmiş gözüktür. Ona göre mistisizm şahsidir, bilim ise gayrı şahsidir. Şahsi olmayan şey soyuttur ve kişinin tecrübesi ile bir alakası yoktur. Şahsi olan ise tamamıyla bireye özgüdür ve o kişinin kendi yaşantısı olmadan bir anlam taşımaz. Bilim demek sistematizasyon ve kategorizasyon demektir. Mistik bilgi için ise bu ameliye kayıtlama getirir ve onun yapısını bozar. Zira mantık ötesi bilgiler düzensizdir ve belki de orijinallikleri buradadır.

Nasreddin Hoca Haklıydı

Modern dünyanın düşünüş şeklini oluşturan “Siyah siyahtır. Beyaz beyazdır” gibi kategorik ifadelere dayanan Aristotelesçi mantık bazı yazarlarca artık günümüz ayrımcı ve parçalayıcı düşüncelerini doğuran birinci etken olarak görülmekte ve bunun yerine “Kırçıl Mantık”ın (*Fuzzy Logic*) daha açıklayıcı olduğu ileri sürülmektedir. Yani siyah ve beyazın yanında ne siyah ve ne de

beyaz olan gri gerçeklik alanları da vardır. Bu bize bir hukukçu olarak mahkemedeki herkesi dinleyen Nasreddin Hoca'nın o meşhur "Sen haklısın. Sen de haklısın. Ama ben de haklıyım" sözündeki çok katlı mantığını hatırlatmaktadır.

Dil felsefesi üzerine yapılan çalışmalarda gramatik dilin sınırlı ve dar yapısı içerisinde hakikati ne kadar ifade edebileceğimiz tartışılmaya başlandı. "Dilimiz düşüncelerimizin sınırlarını belirler" sözü insanı dilin mahkumu yaptı. Sınırsız olan hakikat sınırlı dil içerisinde nasıl birebir taşınabilirdi? Bunun üzerine dil-ötesi ifade biçimlerinin de önemi vurgulandı. Beden dili, simgesel dil, sözsüz aktarım, sessizliğin sesi, semiotik, semantik, yapıbozum vb. dil felsefesi yöntemleri hep gramatik dilin sınırlarını aşma çabalarıydı. Bu noktada bilhassa hermenötiğin yeniden önem kazanması teknik anlamda tasavvufu çok yakından ilgilendiren bir husustur. Bir metnin ilk okuma ile elde edilen anlamı o metni tüketmek, yani metnin anlamına son noktasını koymak demek değildir. Bir metnin anlam katmanları vardır; okuyucu bu metnin labirentinde ilerlemek suretiyle onların içine nüfuz eder. Objektif olan ilk okumanın ötesinde sübjektif alanlar da vardır ki metnin gizli özelliklerinin bulunduğu alan burasıdır. Kimi uzmanlara göre esas metin budur, yazıda gözüken ise bunun bir yansımasıdır. Modern düşüncenin özellikle dil felsefesi ve edebiyatın vardığı bu noktalar ile tasavvufun söylemi arasında büyük paralellikler bulunmaktadır. Son yıllarda gerek yerli gerek yabancı şair, romancı ve hikâyecilerin eserleri üzerine yapılan eleştiri ve yorumlarda sıkça tasavvufi konulara temas edildiğinin gözlemlenmesi tesadüfi olmasa gerektir.

Daha çok matematiksel korelasyonlar ve çıkarımları bulma derecesinin ölçülmesiyle öne çıkan IQ zekâ testleri artık ciddi olarak sorgulanır olmuştur. IQ'su çok yüksek çıkan bazı insanların aynı zamanda, uyumsuz, geçimsiz, egoist, sadist ve aşktan, edebiyattan, şiirden anlamaz kimseler olabildikleri görülmüştür. Bunun üzerine kişinin bu yönlerini de hesaplarmaya katan EQ yani "Duygusal Zekâ" kavramı daha da önem kazanmıştır. Artık bazı

bilim adamları tarafından bir değil yedi zekâ türü olduğu ileri sürülmektedir. En mükemmel insanın ise bu yedi katın her birini kendinde tahakkuk ettiren kişi olduğunu söylemektedirler. Bu literatüre baktığımızda “kalb” kavramının, kimilerinin zannettiği gibi sadece romantik karşılığı olan şiirsel bir mazmun olarak değil, bundan çok daha önemlisi, bilen, bilmeyi gerçekleştiren bir meleke olarak görüldüğünü anlamaktayız ki bu da bize Kur’an’ın “...akledecek kalbleri olurdu...” (Hac 22/46) ayetini hatırlatmaktadır.

İnsan bedenindeki sağlık ve hastalığın nedenleri ve tedavileri ile ilgilenen tıp yavaş yavaş determinist tıp anlayışından ve “Her hastalık her kişide aynı şekilde tezahür eder. O zaman tedavisi de ilacı da aynıdır” görüşünden geleneksel tıp anlayışına doğru yönelmeye başlamıştır. Yani her ne kadar ortada kategorik olarak tanımlanacak muayyen bir hastalık türü varsa da söz konusu hastalık her bedende aynı şekilde gelişmeyebildiği ve aynı semptomları göstermeyebildiği için hastaların aynı yöntem ve ilaçlarla tedavi edilmemeleri gerekir. Her bünyenin tepkisi farklıdır. Binaenaleyh tabib, tıbbın genel esaslarını bilmenin yanısıra tikel insan bedenini ve onun kendi ruhsal bağlantısını da bilmek zorundadır. Birçok hastalığın aslında bir dışavurum olduğu, esas sebeplerin altta ve derinde yattığı bugün artık bütüncül (*holistic*) tıbbın en önemli itiraflarındandır. Bu açıdan günümüzün en meşhur sağlık uzmanları gazete ve dergilerde tefrika edilen ve bazıları da sonradan kitaplaştırılan yazılarında, ruhsal detoks uygulamaları ve ruhsal egzersizleri de reçetelerine ilave etmektedirler. Bireyi manevi olgunluğa erdirmeye çalışmalarının anksiyete, fobi, panik atak vb. psikolojik temelli rahatsızlıkların en önemli ilacı olduğunu söyleyen bu uzmanlar böyle bir olgunluğa ermiş kişilik yapılarının aynı zamanda, yüksek tansiyon gibi biyokimyasal alanları da etkilediğini ispatlamışlardır. Ruhsal hastalıkları tedavi için reçeteye sadece anti-depresan yazarak baştan savmak ciddi psikiyatristler tarafından şiddetle tenkit edilmektedir. Artık Biyoenerji, Reiki, Transpersonal psikoloji, Orgon terapi, Eneagram terapisi, Oto-telkin gibi tedavi yöntemleri günümüzde hayli revaçta olan ve doktrin

olarak da tasavvufi ilimlerle yer yer kesişmeler içerisine giren uygulamalardır. Yurt dışı ve yurt içi birçok bilimsel toplantıda psikiyatristler ile tasavvuf uzmanları arasında faydalı diyaloglar kurulmaya başlandığı müşahade edilmektedir. Bu toplantılarda iki branş da kendi tecrübelerinden katkılar sunarak güzel sentezler oluşturmaya çalışmaktadırlar. Artık “Sufi Psikolojisi” tabiri literatürde yadırganmadan kullanılmaktadır.

Bazı İlahiyatçılar Rivayet Senedinde Kaldı

İş dünyasında birçok şirket CEOsu kurum içi eğitimlerinde kişisel gelişim dersleri vermek suretiyle maksimum performansı hedeflemektedirler. Bu dersleri maneviyat gurusu veya spiritüel koç (*spiritual coach*) denilen insanlar vermektedirler. Bu derslerde daha çok meditasyon, konsantrasyon, vizüalizasyon ve mantra tekrarı gibi bireysel tekniklerin yanısıra psiko-drama ve belirli bir dans uygulaması gibi toplu yapılan yöntemlerle kişisel gelişim sağlanmaya çalışılmaktadır. Yerli ve yabancı eğitimcilerin, bazı şirketler için verdikleri bu derslerde, okutulan literatüre ve manüellere bakıldığında, öğretilen tekniklerin doktrinlerinin İbn Arabî, Mevlâna, Yunus gibi sufilerin görüşlerinden, bazen isimleri de verilerek alınmış, çıkarılmış oldukları görülmektedir. “Kendini tanıma” adı verilen birçok psikolojik ve felsefi içerikli özel kurslarda, bazı ilâhiyatçılar hâlâ senedini tesbitle uğraşıp bir türlü manasını tefekkür etmeye yanaşmasalar da, sufilerin çok sevdikleri o meşhur “Men arafe nefsehû fekad arafe Rabbehu” (Kendini bilen Rabbini bilir) kavlinin şerhinin yapıldığı görülecektir.

Yine iş dünyasında, Uzak Doğu şirketlerinin başarısını araştıran Amerikalı uzmanlar, bu sistemlerin âdeti bir tarikat gibi, hiyerarşik olarak yapılandığını, şirket içerisinde bilginin yukarıdan aşağıya doğru ehil elden ehil ele indiğini, liyakat esaslı bir derece yükselmesinin bulunduğunu ve personelin şirketine sırf ekonomik bağ ile değil duygusal bir bağ ile de bağlı olduğunu tespit etmişlerdir. Bu doğrultuda cemaat bazlı şirket mantığını

bizdeki fütüvvet teşkilatındaki loncavârî yapılanmalara benzeten ekonomi yazarları görülmektedir.

Bize “Derin” Âlimler Lâzım

Batı düşüncesinde “dönüm noktası” olarak adlandırılan bu gelişmelerin seyri, “Unutulan Hakikat”ın yeniden keşfedilmesi doğrultusunda ilerledi. Batı üniversitelerinde uzun yıllar akupunktur, Reiki ve biyoenerjiye karşı çıkılırken artık bunların kürsüleri resmen kurulmaya ve bu dallarda diplomalar verilmeye başlandı. Almanya, insanları tedavi etme hakkını tıp doktorlarının tekelin-den çıkaran bir maddeye imza attı. Buna göre maharetini ispatlamış bir filozof, bir psikolog, bir teolog da belirli imtihanlardan geçmek suretiyle kendi alanlarıyla ilgili konularda insanları tedavi etme hakkına sahip bulunmaktadır. Astroloji artık kendisini ispatladı ve birçok üniversitede astroloji kürsüleri kurulmaya başlandı. En son olarak pozitivizmin kalesi olan Fransa’da, Sorbon Üniversitesi’ne bağlı olarak Prof. Dr. Antoine Faivre başkanlığında “Ezoterik Araştırmalar Merkezi” kuruldu. Burada gnostisizmden Masonluğa, “Rosenkreutz”culuktan Kabbalizme, Hermetisizmden simyaya kadar birçok kadim öğretiler bilimsel anlamda incelenmektedir. Bu tür merkezlerdeki araştırmacılar, bu akımların Batı kültürünün derinini oluşturan en önemli akımlar olduğu kabulünden yola çıkarak bu gelenekler üzerinde değişik araştırmalar yapmakta ve hatta Batı insanının gerek politik gerekse felsefi bazı sorunlarına buralardan çözüm önerileri getirmektedirler. Bu merkezlerde ilimler tasnifinin ezoterik ilimler tasnifinden hareketle yapılması çok ilginçtir.

Modernitenin katı rasyonalist, pozitivist, materyalist ve anti-tradisyonel yapısı artık ciddi eleştiriler almaktadır ve tahtı sallanmaya başlamıştır. Post-modern insan artık anlam arayışına girmiş, kaybettiği geleneği yeniden aramaya koyulmuştur. Düşünce, inançta, eylemde, hayatta, kısacası bütün beşerî planlarda hep bir anlam arayışı ve derine inme çabasının öne çıktığı gözlenmekte-

dir. Modern insan için “Nasıl?” sorusu önemli iken post-modern insan için “Neden?” soru edatı daha önem kazanmıştır. Her gün medyada ‘derin devlet’, ‘derin ekonomi’, ‘derin siyaset’ vb. sözleri çokça duyar olduk. Yani hiç bir şey görüldüğü gibi değildir. Asıl sebepleri derinde, bâtında yatmaktadır. Bir otomobil firması gazete reklamlarında insanın gözünün nasıl yanıldığını test etmeye yarayacak ilanlar vermekte ve altına da “Hiçbir şey görüldüğü gibi değildir” sözünü yazmaktadır. Siyasette, ticarete neredeyse herkes ezoterist oldu, ama dinî ilimlere gelince “Bazı şeyler kafa gözünün gördüğü gibi, kulağın duyduğu gibi değildir, bazı metinler de ilk okuyuşta anladığımız gibi değildir. Mana bunların altındadır, derine inmek gerekir” diyecek olsanız hemen itirazlarla karşılaşsınız. Hz. Peygamber’in “Rabbim bana eşyânın hakikatini göster” (*Rabbî! Erini’l-eşyâe kemâ hiye*) sözünün senedini tesbitten daha önemlisi ve daha zor olanı bu sözün yorumlanmasıdır. XX. yüzyılın başından itibaren Batı’dan gelen tesirlerle bazı İslamiyatçılar pozitivist, rasyonalist ve maddeci temayüllere sahip oldular. Arabistan’dan gelen Selefilğin -ki saf hâlini kasdetmiyorum- Vahhabî versiyonunun, sonu geleneği tamamen ortadan kaldırmaya varan sözüm ona ıslahçı, reformcu teolojisi ile bu yaklaşımlar kesişince modern ilâhiyatçı tipi ortaya çıktı. Bu nevzuhur ve geleneği olmayan neo-pozitivist ilâhiyatçı tipi çağın insanının manevi ve fikrî sorunlarına bir çözüm teklif edemedi. Metinlerin hermenötiğini yapamayan bu literalist yaklaşım ne evrensel manada dünya insanlığına ne de özel anlamda ülkemiz insanına yeterli olabildi. Öte taraftan pozitivist, rasyonalizmi ve modernizmi ilk elden tecrübe eden bazı Batılı düşünürler hiç de onlar gibi düşünmüyorlar. Mesela XX. yüzyılın başında René Guénon ve Frithjof Schuon gibi düşünürler pozitivist metodolojilerin rölativist olduklarını, mutlak olarak bütün ilimleri açıklamayacaklarını ve özellikle de ezoterik ilimleri anlama ve tasnif etmede tamamen iflas ettiklerini ilan etmişlerdi. Onların dinî düşünce kaynaklı bu karşı çıkışları büyük yankı uyandırdı. Zira onlara göre dikey (*vertical*) ilimlerin metodolojileri yatay (*horizontal*) ilimlerin metodolojilerinden farklıydı. Pozitivist

indirgemeci metodolojilerin bir asırdır süren saltanatını sarsmaya başlayan düşünürler hiç şüphesiz bu iki isimle sınırlı değildir. Bu yaklaşım çok değişik zaviyelerden ve çok değişik düşünürlerden tenkitler aldı fakat bizim burada bu iki ismi zikretmemiz bu isimlerin modern zihniyete yaptıkları tenkitlerin arka planında tasavvufi düşüncenin apaçık bir şekilde bulunmasından dolayıdır. Malum olduğu üzere bu iki düşünür de kendi şahsi metafizik tecrübeleri için son tercihlerinde tasavvuf yolunu seçmiş, ilki inisiyatik isim olarak Abdülvâhid Yahya adını ikincisi ise İsa Nureddin adını almış ve birer sufi üstadı olarak vefat etmişlerdi.

Bir dinî ilimler metodolojisi olarak tasavvufun dinî ilimler dışı bilim dallarıyla da çok manidar kesişimler ağı içerisinde bulunduğunu belirtmek isterim. Ehli olanlar müstesna İlahiyat fakültelerindeki bazı akademisyenlerle olan bilimsel diyalogumuzdan çok daha samimisini bazen diğer branşlarla kurabiliyoruz. Mesela Fen fakültesinden fizikçi arkadaşlarla beraber maddenin aslının enerji olduğu ve enerjinin aslının da ışık olduğu görüşünü sufi muhakkiklerin “Allâhu nûru’s-semâvâti ve’l-ard” (Nur 24/35) ayetine getirdikleri yorumlar muvâcehesinde nurun letafetten kesafete geçerek maddi âlemi nasıl oluşturduğu görüşleriyle yan yana koyarak anlamaya çalışmak bendenize, artık kabak tadı veren “Tasavvuf şirktir” sözüne cevap vermeye çalışmaktan çok daha fazla heyecan vermektedir. Veyahut psikolog arkadaşlarla insan bilincinin derinlikleri hakkında fikir alışverişinde bulunurken mutasavvıfların açıkladığı insanın yedi katlı (*septenaire*) yapısı üzerinden açılımlar getirmek onlara da bana da çok keyifli anlar yaşatmaktadır.

Tasavvufun Varlık Görüşü

Makamlar ve mertebeler bütün manevi ilimlerde en temel noktadır. Açıklamalar arasındaki bazı farklılıklar, o konuya farklı mertebelerden bakılmasından dolayıdır. Mertebeler arasındaki farkı bilmeyen kişi kendi bulunduğu mertebenin yegâne mertebe olduğunu zanneder; herkesin mutlaka o mertebede olması gerektiğine inanır.

Metafizik Görüşlerin Omurgası Ontolojidir

*Sâlik merâtib kat' eder/ Tekrâr-ı Hû yâ Hû ile
Âşık hicâbın ref' eder / Ezkâr-ı Hû yâ Hû ile*

Senâî ^(ks)

Metafizik görüşlerin ana omurgası ontolojidir. Tasavvufta, varlık anlayışı açısından mutlak tevhid vardır. Sufiler, başta, ortada ve sonda, sürekli varolana; var demektedir ancak. Yalnız Allah varsa o zaman mümkün varlıkların konumu nedir? Varlık anlayışında Zat ve Zat'ın sıfatlarının deveren ettiği bir ortam söz konusudur. El-Evvel, el-Âhir, ez-Zâhir ve el-Bâtın olduğunu (Hadid 57/3) beyan eden Allah, beşinci bir keyfiyete yer bıraktı mı? İbn Arabî "hayır" cevabını verir; "Vücûd yalnız O'dur."

Bütün sıkıntılar, "Ben varım" diyerek varlık sahibi olduğumuzu zannetmekle başlar. Dolayısıyla "Ben yokum, sadece O var" demek bütün sıkıntıları omuzlarımızdan atmak anlamına gelir. İnsan yapbozların doğru tamamlanması gibi kendine verilen emaneti doğru yere teslim ettiğinde sıkıntı ortadan kalkar. Buna tasavvufta "huzur hâli" denir. Bizim varlık üzerine konuştuğumuz her şey şehadet âleminde gerçekleştiğinden yani sınırsız bir şeyi sınırlı şartlarda anlatmaya çalıştığımızdan tasavvufun varlık dili mecazlar, semboller, işaretler dilidir, yansıtma dilidir. Buna "kuş dili" de denmiştir. Mesela Niyâzî-i Mısırî şöyle der:

*Mantıku't-tayr'un lûgat-ı muğlakından söylerüz
Herkes anlamaz bizi bizler muamma olmuşuz*

Başlangıçta sadece Hak vardı O'nunla beraber başka bir şey yoktu. Zuhurun henüz başlamadığı "la-taayyün" yani taayyüne gelmemiş, daha taşmamış olan hâle bir isim dahi verilemez. "El-Malik" diyemeyiz henüz mülk yoktur; "er-Rab" diyemeyiz zira henüz merbub yoktur. "Orada siyah da yok, beyaz da. Hastalık da yok, şifa da" der, İbn Arabî. Bu hâle ancak bir zamir ile yani "O" (Hû) ile işaret edilmeye çalışılır.

Mertebe-i İnsan

Taayyün-i evvel ile ilk füyuzat başlar ve diğer mertebelerden aşağıya doğru bir açılım olur. Epistemoloji açısından da bu dikey inişin ters istikametinde dikey çıkış olarak nefs-i emmareden başlamak üzere bilgilenme söz konusu olur. Mesela mertebe-i ecsama, nefs-i emmarenin karşılık gelmesi gibi.

Taayyün-i Evvel	⇔	Nefs-i Mardiyye
Taayyün-i Sani	⇔	Nefs-i Radiyye
Mertebe-i Ervah	⇔	Nefs-i Mutmainne
Mertebe-i Misal	⇔	Nefs-i Mülhime
Mertebe-i Ecsam	⇔	Nefs-i Levvame
		Nefs-i Emmare

Muhyiddin İbn Arabî Hazretleri dersine "Bismillâhi Fâtihî'l-vücûd" yani "vücûdu açan Allah'ın adıyla" diye başlıyor. Ve yine onun bir sözünü aktaralım: "Hak Teâlâ'dan, O'nun sıfatlarından başka bir şey yoktur. Hep O'nunladır, O'ndandır, O'nadır."

Tasavvuf, biz Tanrı'ya ulaşamayız O'na uzağız, anlayışına pek hoş bakmaz. "Tanrı eğer bizden bir an dahi ayrılırdı biz olmazdık" der İbn Arabî. O kadar bizimle ve zuhuru o kadar kuvvetli ki biz O'nu göremiyoruz. Tıpkı gece karanlığında el fenerini yü-

zümüze tutan birinin yüzünü göremeyişimiz gibi. Sufiler de diyor ki; O'nun nuru aramıza perde oluyor. Tanrı zaten hep var ama perdeleri kaldırıp O'nu keşfetmemiz gerekiyor. Bunun için söz konusu epistemolojik tecrübelerin yaşanması gerekiyor. Ancak burada söz konusu olan şey, "Her şey Tanrı'dır" düşüncesi değildir. Tasavvuf, materyalist felsefeden bu noktada ayrılır. Tanrı'nın yalnız kendisi en üst mertebededir ve diğer mertebeler O'nun yansımaları, O'nun sıfatlarıdır. Bu, "Vahdetü'l-Vücûd"dur. Tasavvufa göre bilgi ancak keşf ile elde edilir. Zira bilgi insanda mündemiçtir. Bu anlamda insana çok önemli bir mevki verilmiştir. Tecelli edilen "logos"tur. Yani Tanrı bilgisi, zaten kişide kodlanmış fakat nefsin perdeleri ile perdelenmiştir. Ancak bu perdelerin kaldırılmasıyla "insan-ı kâmil" olma yolunda adım atılır. Bütün toplum insan-ı kâmillerden oluşsun görüşü çok ütöpiktir, Campanella'nın *Güneş Ülkesi* gibi. Ancak toplumdaki iyi kötü dengesi matematikteki üslû ifadeler gibi bir hesapla sürüp gider. Bir kötü bir kişiyi etkilerken bir insan-ı kâmil birçok kişiyi etkiler. Yani iyilik daha seri çalışır.

Her nefis mertebesi vatandır. Her nefis mertebesinde de on tane menzil vardır. Yolculuk üç tanedir: 1. *Seyr-i ilâllah*: O'na doğru seyir. 2. *Seyr-i fillah*: Allah'ta seyir. O'nun sıfatları ile sıfatlanıp ahlakıyla ahlaklanarak beşerî, kötü vasıflardan kurtulmaktır. 3. *Seyr-i anillah*: O'nunla olmak. Bu seyir artık yeryüzünde Tanrı'nın gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olmaktır. Bu mertebedekilere ricalullah yani Allah adamı gibi isimler verilmektedir. Bunlar ruhani terakkiyle bilinçlilik, şuur hâline ulaşmış kişilerdir. Telaş, acele etme, kaygılanma bizim gibi sebeplere takılanlarda olur. Allah adamları olayların arkasındaki hikmetleri gördüklerinden bu tür handikaplar onlarda yoktur. Su zaten akıyor neden ona karşı kürek çekesin ki! Allah adamlarının yaptığı rafting gibi bir şeydir. Suyu ters kürek çekmez, ona karşı direnmezler. Direnenlerin kanosu devrilir. O zaten "Her an bir şe'ndedir" (Rahman 55/29) dolayısıyla O'na katılıp katılmamakla kendi mutluluk alanını çizmiş olursun. O varlığa doğru gidiyoruz. Bu şuur hâline erersek belki bir gün biz de var oluruz.

Makamlar ve Mertebeler

*Keşf ü kerâmâta erer / Cümle makâmâtı geçer
Vahdet gülün dâim derer / Gülzâr-ı Hû ya Hû ile*

Makamlar ve mertebeler bütün manevi ilimlerde en temel noktadır. Bazı açıklamalar arasındaki farklar, o konuya farklı mertebelerden bakılmasından dolayıdır. Mertebelerin farkını bilmeyen kişi kendi bulunduğu mertebenin tek mertebe olduğunu zanneder, herkesin mutlaka o mertebede olması gerektiğine inanır. Tefrika, farklılık Muhammedî zaviyeden sonra başlar. Muhammedî zaviye, piramitin üst noktasıdır. Aşağıya inildikçe tefrika artar. Hakk'a kurbiyyet, insanın kendi asli konumudur; kendisiyle barışık yaşadığı yerdir. Böyle bir insan depresyona girmez, ikili hayat yaşamaz.

Varlık bölünmez, parçalanmaz. Biz varlığı dilde daha iyi anlaşılması için bölüyoruz. İnsan bilinmeli ki Rabbi bilinsin; Rab doğrudan bilinemez. Allah, en büyük ayetullahı, yani insanı bilinmek için göndermiştir. Âlemin kendinden sadrolduğu insan Resulullah'tır. Diğer insan-ı kâmiller vekâleten kâmilidirler. Asaleten insan-ı kâmil, Resulullah'tır. Tasavvufa göre Resulullah'ın tafsilatı âlemi meydana getirir. Zerreler olarak Resulullah her yerde temaşa edilmektedir. İnsana duyulan muhabbete de aşk-ı Muhammedî denir. Zübde-i âlem, akl-ı evvel, akl-ı küllî olan Resulullah'tır. Akl-ı evvel ile olan ittisal salâvat ile olur. Salâvat sadece dil ile söylenen söz değil küllî bir ittisaldir.

Makamlar, mertebeler filhakika yoktur. Tek bir hakikat söz konusudur. İnsan, ardarda sıralanmış yedi insandan müteşekkildir. İnsanda yedi katlı beden, yedi katlı boyut vardır. Bu yedi boyutlu insanın hangisinin öne alınacağı insanın cehdiyle alakalıdır. Bu yedi makam, hiçbir makamın olmadığı yere ulaşabilmek için birer vasıtaadır. İkiliğin kalkmasının tek yolu bu makamlardır.